

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА, Микола ЯРЕТИК
ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
Ігор КОЛЯДА
ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ. МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА,
кандидат історичних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Микола ЯРЕТИК,
дійсний член МАН, учень 10 класу школи І–ІІІ ступенів №132 м. Києва

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.
Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

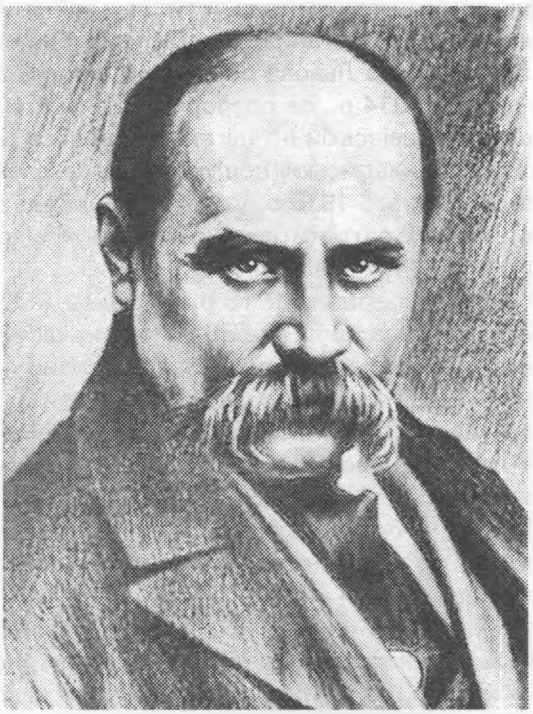
Іван Франко

ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Особистість і творчість Тараса Шевченка має для минулих, сучасних і прийдешніх поколінь українців сакральне значення. Адже великий Кобзар став для нас символом національної ідентичності, спонукав до боротьби за свою самостійність. Не дивним є те, що поряд зі святими образами у помешканнях українців на чільному місці вивішені намальовані, витkані чи вишиті зображення Тараса Григоровича. Символізм українського генія ще за його життя усвідомлювала влада Російської імперії, а тому вона всілякими засобами обмежувала ознайомлення українців з його творчістю і поглядами, намагалася стерти з національної пам'яті спомини про ювілейні дати поета.

В українській історіографії та літературознавстві достатньо уваги приділено висвітленню цензурних переслідувань творів Тараса Шевченка, які публікувалися як за його життя, так і після смерті поета. Однак малодослідженими є обмежувальні заходи царизму щодо відзначення Шевченкових ювілеїв, особливо напередодні та у роки Першої світової війни. Саме з початком світового конфлікту в імперії Романових відбувається неабиякий підйом національного руху, а українське питання привертає увагу європейських політиків. За таких умов будь-які інформаційні приводи і громадські заходи щодо відзначення Шевченкових роковин могли сколихнути національні почуття всіх поневолених народів і порушити суспільно-політичну стабільність російського самодержавства.

Отже, актуальність теми пов'язана з недостатнім рівнем вивчення цього аспекту протидії каральних-репресивних та адміністративних органів самодержавства в історіографії і суспільно-політичною важливістю збереження в генетичній пам'яті українства реального ставлення імперської влади Росії до національних символів нашого народу.

Тарас Шевченко

В умовах назрівання та розгортання світового військового конфлікту військовослужбовці та чиновники жандармсько-поліційних органів російського самодержавства усвідомлювали, що національно свідомі й радикально налаштовані представники українського національного руху не будуть бездіяльними, а тому значні сили цензури, жандармерії й поліції царський уряд спрямовував на боротьбу проти українського національного руху.

Одним із стратегічних завдань, які ставило перед собою самодержавство у ході назріваючої війни, було звести нанівець діяльність та вплив українського національного руху в Галичині. Варто відмітити, що до початку Першої світової війни царський уряд підготував цілий ряд надзвичайних нормативно-правових актів, норми яких значно розширювали повноваження репресивно-каральних та наглядових (передусім цензурних) органів держави.

Юридичним підґрунтям для антиукраїнської репресивної політики слугували «Положення про воєнний стан» та «Положення про надзвичайну охорону», які надавали право губернатору видавати обов'язкові постанови, спрямовані на попередження порушення суспільного порядку і державної безпеки, встановлювати покарання та санкції за їх порушення, забороняти всілякі народні, громадські і приватні збори, забороняти окремим особам перебувати в місцях, оголошених на воєнному стані або стані посиленої охорони. Виходячи із статей цих нормативно-правових актів, губернатор міг також закривати на час дій військового, надзвичайного положень місцеві періодичні видання [3, с. 706]. Так, користуючись надзвичайним законодавством часів війни, у перші ж дні «всесвітньої бійні» царська адміністрація в Києві закрила газету «Рада». Коли ж члени редакції часопису звернулися до командуючого Київським військовим округом генерала М. Бухгольца з проханням дозволити видання газети, той категорично відповів: «Не дозволяю. Нехай краще не просять». Було заборонено також часописи «Літературно-науковий вісник», «Українська хата», популярний тижневик «Село».

У 1915 р. було закрито україномовне періодичне видання «Основа», яке видавалося в Одесі, та заборонено ряд друкованих неперіодичних видань, які порушували у своєму змісті проблему національно-культурної окремішності українців (наприклад, видана у Полтаві книжечка «Чому наша земля зветься Україною») [1, арк. 44, 50].

З архівних фондів жандармських управлінь також відомо, що всі магазини, які спеціалізувались на торгівлі україномовною літературою, на час дії воєнного стану були закриті. Зокрема, у Києві таких магазинів було три: книгарня видавництва «Літературно-науковий вісник», «Товарищество "Час" в Киеве», книжкова лавка журналу «Киевская старина» [2, арк. 105].

Репресивні акції щодо української преси й культури в цілому не були випадковими, адже коли українська делегація звернулася зі скаргою на утиски вітчизняної преси до С. Сазонова, одного з міністрів царського уряду, той цинічно відповів, «що наразі з'явилася добра нагода покласти кінець усьому українському рухові, який тоді посилював свої впливи на українську людність і ставав, таким чином, небезпечним для імперської структури» [14].

Дослідник О. Кирієнко зазначає, що особливо жорсткою щодо українського книговидання була військово-цензурна політика командування Київського військового округу на театрі військових дій. Так, у березні 1915 р. Штаб КВО своїм розпорядженням вимагав від редакцій газет, які виходили на території, де був оголошений воєнний стан, видавати україномовні періодичні видання виключно російською абеткою, натомість неперіодичні видання ще дозволялося друкувати української абеткою [15]. У своєму щоденнику відомий український громадський діяч і меценат Є. Чикаленко у своєму щоденнику писав: «... у Києві під час війни через цензурні умови не можна було нічогісінько видавати по-українському, так само і в Одесі, і взагалі на українській території. Тільки в Москві цензура ще якось терпіла українські видання книжок» [13, с. 361].

Наступним кроком у посиленні цензурних переслідувань українських видань, що виходили на території українських губерній Російської імперії, було розпорядження вищого військово-цензурного органу територій Київського і Одеського військових

округів, де був оголошений воєнний стан, — Штабу Головнокомандувача Південно-Західним фронтом у грудні 1916 р. про друк усіх україномовних видань російською абеткою: «Во исполенение Высочайшего указа от 18/30 мая 1876 г. допускать к печатанию периодические и непериодические издания на малорусском наречии лишь общепринятым русским языком, а не особым "украинским" правописанием» [1, арк. 68].

Напередодні війни жандарми провели значну роботу по структуруванню оперативних даних щодо української інтелігенції Російської імперії. Жандармські звіти фіксували як організовану, так і стихійну «українофільську» діяльність. Проте, реагували на неї з однаковою пильністю. Переслідувань зазнавали як священик, який десь у Балтському повіті розмовляв з селянами українською мовою та поширював відповідну літературу, так і діячі земств, які організовано намагалися у Кам'янці-Подільському відкрити український музей для відродження і збереження української історичної пам'яті [16].

Жандарми визнавали, що рух української інтелігенції розрізнений, він не має єдиного центру та кінцевої мети, які б могли його об'єднати. Проте, починаючи з 1914 р., за даними спецслужб, «мазепинство проникает даже в учреждения, ничего с ним общего не имеющие», і на чолі усього українського руху постав М. Грушевський, який неодноразово приїздив до Києва і має широкі зв'язки з місцевими «українофілами». Найбільш небезпечними періодичними виданнями були визнані «Літературно-науковий вісник», щомісячник «Хата», українська газета «Маяк», журнали кооперативів «Комашня» та «Наша кооперація» [16].

Попри пильний контроль, відверте залякування напередодні та в роки війни, українська інтелігенція для популяризації ідей національно-культурної автономії, утвердження національної свідомості намагалася використовувати будь-які інформаційні приводи, прояви активності громадськості. Це надзвичайно сильно турбувало владу. В одному із жандармських звітів зазначалося: «Для того, чтобы будить время от времени народное сознание, ведется агитация вокруг политических событий, проявлений общественной жизни, юбилеев украинских ученых и писателей, как, например, Котляревского (в Полтаве), Шевченко и др. Для этого заранее выпускается литература, пишутся статьи в газетах, ставятся памятники, последнее обстоятельство служит большим агитационным материалом для простонародья. Учреждение научных обществ, изучающих историю Украины, разработка научных материалов и популяризация их. Популяризация истории Украины, литературы, искусства ее. Для ознакомления более широких масс с искусством Украины устраиваются выставки» [16].

Окремим аспектом дій імперської влади проти передових національно свідомих представників української інтелігенції стала ситуація в зайнятій російськими військами Галичині та Північній Буковині.

З приходом до Львова російських військ на початку жовтня 1914 р., за розпорядженням Г. О. Бобринського, львівській інтелігенції довелося пережити хвилю жандармських обшуків, арештів і заслань. У середині лютого 1915 р. у Львові російська жандармерія кинула за ґрати близько півсотні українських діячів [18, с. 311].

На початку березня 1915 р. у Східній Галичині відбулася чергова хвиля арештів «мазепинців»: було ув'язнено близько 300 українців, переважно представників інтелігенції [18, с. 316].

Особливо тяжкі репресії застосовувались щодо греко-католицького духовенства. Митрополита А. Шептицького ще у вересні 1914 р. заарештували і вивезли спочатку в Курськ, а потім — у монастирську тюрму в Суздалі, де він перебував до падіння самодержавства.

Висиланням з Галичини під час перебування там російської армії займалися і цивільна адміністрація, і військові. Формально право ухвалювати рішення щодо висилки надавалося командирам армійських корпусів, але фактично такі розпорядження віддавали й командири дивізій. Робилося це на підставі російських правил про місцевості, де оголошувався воєнний стан. Приводом могло слугувати поширення несприятливих для царського війська чуток, залякування населення помстою з боку австрійців, підозра у шпигунстві тощо. Первісно осіб, яких висилали адміністративно, спрямовували у Томську губернію (137 осіб), з січня 1915 р. — у Симбірську (214); з квітня того ж року — винятково до Єнісейської губернії (163 особи) [18, с. 316].

Відступаючи зі Львова під час Горлицького прориву, росіяни знищили у друкарні НТШ усі акти, забрали підручний магазин видань Товариства й ілюстровані книжки, найкращу друкарську машинку. Найбільше потерпіла бібліотека, а також архів Етнографічної комісії й канцелярії: зникли рукописи українських письменників, зокрема депозит Л. Українки, архів Ю. Федьковича, збірки пісень О. Бодянського [13, с. 100–125].

Отже, в умовах воєнного часу самодержавна влада, використовуючи надзвичайні повноваження, що надавались військовому та цивільному керівництву держави в умовах війни, намагалася продовжувати антиукраїнську політику, спрямовану на заборону українського книговидання, діяльності українських національно-культурницьких організацій. Активна діяльність української інтелігенції у роки Великої війни перебувала у постійному полі зору спеціальних правоохоронних органів російського самодержавного режиму, які вживали надзвичайно жорсткі репресивні заходи та дії, протидіючи активній націо-

Пам'ятник Івану Котляревському у Полтаві

нально-культурній і політично опозиційній діяльності української національно свідомої інтелігенції. Однак, не зважаючи на це, самовіддане служіння українській національній ідеї найбільш національно свідомих представників української інтелігенції як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні унеможливило жандармсько-полійціній системі Російської імперії розірвати вироблений попередніми десятиліттями боротьби та просвітницької діяльності зв'язок інтелектуальної еліти з її народом.

Український історик О. Реєнт у своїй статті зазначив, що 100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим його ювілеєм, що привернув до себе увагу не тільки широких верств громадськості, а й державних чиновників, сприяв консолідації не лише шанувальників його творчості, а й також противників з російських націоналістичних і право-монархічних кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали передусім не як Поета, а як «політика» — «творця українства», «сепаратиста» і «ворога Росії». Прикметою часу був масштабний, транскордонний характер святкувань. Так, м. Львову ювілей поета запам'ятався величним і не баченим раніше сокольським «Шевченковим здвигом». У Києві Шевченків ювілей пройшов під акомпанемент масових демонстрацій представників демократичної і революційно налаштованої громадськості, як української, так і неукраїнської, а також спроб учинення політичними опонентами провокацій під консульством Австро-Угорщини зі звинуваченням шанувальників поета у державній зраді. Заборона майже в останній момент владою Російської імперії («рекомендуючим» циркляром міністра внутрішніх справ) офіційного відзначення Шевченкового ювілею (серед інших і Київська міська дума планувала вшанувати поета) на кілька місяців поставила Шевченкове та «українське питання» в центр громадсько-політичного життя імперії аж до запеклих дебатів на засіданнях Державної думи [19, с. 24].

100-літній ювілей від дня народження видатного поета, який, без перебільшення, набув ваги національного символу, став важливим і знаковим інформаційним приводом для зміцнення рівня національної свідомості та єднання українців. Ще задовго до відзначення ювілею по цензурному відомству були видані циркуляри, що забороняли публікацію текстів з прославлянням поетичного таланту та символізму персони Тараса Шевченка. Значні зусилля було спрямовано, аби відзначення ювілею не стало резонансною подією суспільного життя.

Імперська влада вже мала невдалий досвід з протидії відзначення ювілеїв і свят, що мали для українського національного руху символічне значення. Так, відкриття у Полтаві 1903 р. пам'ятника Івану Котляревському охрестили «святом української інтелігенції». Тоді влада не спромоглася навіть заборонити виступаючим промовляти свої виступи українською мовою. Присутня місцева влада та представники поліції були розгублені і безсилі на цьому дійстві. Публічний захід засвідчив єднання представників українського руху, націленість на подальшу діяльність [17, с. 139].

До відзначення, вірніше протидії відзначенню Шевченкового ювілею, влада почала готуватися ще на початку лютого 1914 р. Попри всі негативні риси устрою влади і системи державного управління Російської імперії, варто відзначити, що державні і поліційні органи намагалися діяти у межах законодавства і хоча б формально посилатися у своїх діях та той чи інший нормативно-правовий акт. Так, влада не бажала відкрито і зі своєї ініціативи заборонити святкування 100-річчя від народження Великого Кобзаря. По-перше, для цього не було істотних законних підстав, по-друге, це викликало б осуд ліберальних і прогресивних кіл громадськості. Задля переведення стрілок у бік саме громадської ініціативи була розіграна ситуація, коли до вищих органів влади (у т.ч. і Св. Синоду) звернулися із заявами ряд російських громадських і культурно-просвітницьких організацій. У цих зверненнях вони вимагали заборонити будь-які урочисті заходи по відзначенню роковин Тараса Шевченка через явну їх шкоду державним інтересам імперії [4, с. 321].

Київський генерал-губернатор Ф. Трепов попереджав у своїй телеграмі від 21 лютого 1914 р. шефа Окремого корпусу жандармів Ф. Джунковського, що будь-які обмеження святкування роковин Т. Шевченка цілком очевидно викличуть протестні настрої значної кількості суспільно активної частини населення Південно-Західного краю [4, с. 321].

Повідомлення київського генерал-губернатора обговорювалося в Окремому корпусі жандармів, але заборону на відзначення ювілею і відповідно проведення будь-яких масових заходів було вирішено залишити в силі [4, с. 321].

Основні і масштабні події щодо вшанування 100-літнього ювілею Тараса Шевченка передбачувано відбувалися у Києві. Напередодні 25 лютого 1914 р. до Києва було стягнуто значні сили поліції і військових: усі поліційні чини Київського повіту, три сотні козаків та 5 рот піхоти (за нашими приблизними підрахунками, близько 1000 чол.). Через те, що громадські акції від самого початку планувалися як виключно мирні, військові сили не застосовувалися.

25 лютого 1914 р. у приміщеннях Київського університету Святого Володимира, Політехнічному інституті, Вищих жіночих курсів не відбулося будь-яких екстраординарних подій. Тільки у приміщенні Комерційного інституту між студентством, яке виконувало реквієм «Вічна пам'ять», і противниками цього заходу (у поліційному зведенні їх назвали «студенти-академісти») сталася невелика сутичка [5, с. 323–324].

Основні події по вшануванню пам'яті Великого Кобзаря і, відповідно, окремі сутички з поліцією, затримання маніфестантів відбулися 25 лютого на вулицях Києва.

Велика кількість студентів і курсисток по обіді 25 лютого зібралася біля Володимирського собору. Очікуваної панахиди не відбулося, тому студенти рушили по вулиці Володимирський у напряму Софійського собору та пам'ятника Богдану Хмельницькому. За поліційною довідкою, учасників ходи було настільки багато, що всі вулиці, які вели у вказаному напрямку, були переповнені. Всі співали реквієм «Вічна пам'ять». Лише при наближенні поліційних роз'їздів слова пісні дещо втихали.

Поліція обрала тактику висмикувати з натовпу активістів української маніфестації та арештовувати їх. Паралельно відбулося блокування колон маніфестантів у напрямку Софіївської площі та Хрещатика. Будучи оточеними та перебуваючи під загрозою арешту, учасники масового заходу почали потроху розсіюватися.

Серед ексцесів було лише два випадки нападу на поліцейських. Одного стягнули з коня та вдарили палкою, іншому поранили коня [5, с. 234].

Отже, акція була виключно мирною, хоча поліція діяла провокативно, жорстко і брутально.

26 лютого 1914 р. серед студентства почали поширюватися прокламації із закликом до страйку проти масових арештів минулої доби. Студенти також бажали здійснити ще одну спробу провести панахиду по Т. Шевченку. На цей раз — у римо-католицькому соборі на вул. Великій Васильківській. Однак, поліція і духовенство не дозволили цього зробити і розсіяли натовп. Протягом усього дня поліція не дозволяла студентам збиватися у групи і співати «Вічна пам'ять». Загалом, за два дні було затримано 104 особи. З них 6 відпустили; 5 осіб отримало покарання у вигляді арешту на 3 місці (серед покараних була одна дівчина); 23 особи — арешт на 1– місяця; 19 осіб — арешт на 1 місяць; 47 осіб — арешт на 2 тижні; 4 особи — 3 дні арешту [5, с. 324].

У Києві шану Тарасу Шевченку прагнули висловити не лише інтелігентні кола суспільства, студентство, але й робітники. Настільки сильним був авторитет національного генія, що люди були готові понести дисциплінарні та адміністративні покарання і стягнення. О 6:30 ранку 25 лютого 1914 р. 700 робітників Південноросійського машинобудівного заводу відмовилися приступати до роботи і взялися виконувати реквієм «Вічна пам'ять». Адміністрація заводу не дозволила виконання слів пісні і змусила протестувальників покинути територію виробничого цеху [6, с. 323].

Не менш значущим було святкування ювілею у середовищі українських студентів у Петербурзі, що були об'єднані у численні земляцтва. Так, 26 лютого члени українського земляцтва у коридорі імператорського С.-Петербурзького університету на знак протесту проти заборони святкування ювілею Тараса Шевченка почали співати реквієм «Вічна пам'ять». Ініціативна група спочатку складалася з 80 чоловік, але під час виконання пісні число долучених осіб склало 250 чоловік. Наступного дня студентство університету оголосило страйк і збиралося не відвідувати заняття [7, с. 323].

В аналогічних протестних заходах у Психоневрологічному інституті узяло участь 500 чоловік, декілька десятків дівчат на Вищих Бестужевських курсах, 200 чоловік у Технологічному інституті.

У ряді вищих навчальних закладів студенти планували 25 лютого провести літературні вечори пам'яті Т. Шевченка. Але незадовго до початку вечорів деякі заходи були або взагалі скасовані, або відбулися за скороченими програмами [7, с. 322–323].

25–26 лютого 1914 р. вся столична поліція була приведена у стан найвищої готовності. Наряди розміщувалися біля входів вищих навчальних закладів і готові були застосувати силу. Так, 26 лютого 1914 р. студенти Політехнічного інституту після скорочено-

го літературного вечора спробували вийти на вулицю і там виконати «Вічна пам'ять», однак, побачивши агресивно налаштованих поліцейських, не наважилися це зробити і розійшлися по домівках.

На заплановану панахиду в Казанському соборі о 15:15 зібралося 200 чоловік (переважно студентство). Панахида все ж відбулася, але пройти організованим маршем по Невському проспекту поліція не дозволила [7, 323].

Отже, у Києві та Петербурзі відбулися масові несанкціоновані владою маніфестації на честь вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Влада діяла жорстко та брутально, аби не допустити переростання описаних заходів у загальноукраїнський протестний рух із залученням більш широких верств суспільства. Покарання учасникам були досить жорстокими, багато студентів були виключені з навчальних закладів, узяті на особливий поліційний облік, відсиділи місяці арешту.

Роковини народження і смерті Тараса Шевченка завжди були для влади предметом пильної уваги. На другий рік Першої світової війни влада не послаблювала пильність за українським національним рухом і зокрема за вшануванням українцями Кобзаря.

Кінець лютого 1915 р. був для поліції і жандармерії не таким гарячим, як рік до цього. Разом із цим за діячами українського руху вівся цілодобовий агентурний нагляд. І напередодні чергових Шевченкових роковин до центральних жандармських органів почали надходити донесення про настрої у студентському середовищі з усіх куточків імперії Романових, поширення прокламацій із закликом до українських маніфестацій 25–26 лютого 1915 р.

Знаючи суть запланованих заходів, поліція змогла провести профілактичну роботу із старостами студентських груп, порушити загальне їх координування дій на 25–26 лютого. Тому ні 25, ні 26 лютого будь-яких масових заходів серед студентства не відбулося [8, с. 326].

У 1916 р. річниця Тараса Григоровича Шевченка у середовищі інтелігенції була відзначена читанням лекцій у різних гуртках і громадах, що збиралися на приватних квартирах. Такі заходи перебували на таємному поліційному контролі, але особливої уваги не привертали, оскільки відбувалися у обмеженому і закритому колі (до 50 учасників). А от маніфестація київських студентів і курсисток все ж викликала занепокоєння [5, с. 328].

26 лютого після відмови священика Володимирського собору підправити панахиду по Т. Шевченку студенти взялися самостійно виконувати «Вічна пам'ять». На прилеглих до собору вулицях чергували наряди поліції. У той день було затримано 201 особу. І хоча всіх адміністративного арешту до них не застосовували, а відпустили на наступний день, всіх учасників панахиди поставили на спеціальний поліційних облік.

У лютому 1917 р. Російська імперія переживала кризу: соціально-економічні та фінансові проблеми, наростання невдоволення війною та політичним режимом. Діяльність державних і охоронно-репресивних органів ставала все більш неефективною. Та навіть у цих умовах український національний рух перебував у фокусі спецорганів. Так, жандарми повідомляли, що серед українського студентства поширюються прокламації з закликом до вшанування пам'яті Кобзаря: «21 февраля, в начале второго часа дня, в учебном корпусе второго этажа главного здания Университета Св. Владимира университетским служителем поднятый один экземпляр прокламации, писаной от руки на малорусском языке, призывом к забастовке 25 и 26 февраля, в дни годовщины смерти поэта Т. Г. Шевченко. Поднятый экземпляр прокламации доставлен проректору университета профессору Ясинскому, который отправил его попечителю учебного округа.

Об исповещенном данному Вашему Превосходительству докладываю, что об этом одновременно мною донесено Прокурору Киевского окружного суда и Товарищу Прокурору Киевского Окружного Суда по политическим делам Батухину, Начальнику Киевского Губернского Жандармского Управления и Киевскому Полицмейстеру» [9–11, с. 328–329].

Пильність влади та репресивно-каральних органів щодо вшанування українцями пам'яті Тараса Шевченка не зменшувалася і протягом 1915–1917 рр. Імперська влада і надалі готова була вживати жорстоких і рішучих заходів.

Отже, основними причинами владного занепокоєння щодо відзначення роковин Т. Шевченка, на наше переконання, було те, що самодержавний режим, знаючи символізм і авторитет постаті Тараса Шевченка, боявся перетворення днів вшанування його пам'яті в національні свята по консолідації широких верств українського народу. Саме тому удар був спрямований на українське студентство — свідому і активну соціальну верству тогочасного українського суспільства. Влада вживала превентивних і жорстоких каральних заходів, аби описані студентські маніфестації 25–26 лютого 1914, 1915, 1916 і 1917 рр. не перетворилися на загальноукраїнський протестний рух із залученням більш широких верств суспільства. У короткотерміновій перспективі заходи імперської влади можна вважати ефективними. Покарання учасникам українських шевченківських маніфестацій були досить жорсткими, багато студентів були виключені з навчальних закладів, узяті на особливий поліційний облік, відси-

діли місяці арешту, але весна 1917 р. показала, що самовіддане служіння українській національній ідеї представників української інтелігенції, як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні, не було марним, жандармсько-поліційній системі Росії не вдалося розірвати вироблений попередніми десятиліттями боротьби та наукової діяльності зв'язок інтелектуальної еліти з народом, стерти історичну пам'ять, знівелювати національну свідомість та національні символи. Початок Української революції 1917–1920 рр. засвідчив готовність українців приступити до свого національного і державного будівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Центральний державний історичний архів м.Києва

1. Спр. 356. Секретная переписка с прокурором окружного суда, начальником Харьковского почтово-телеграфного округа и военным цензором при телеграфной конторе о просмотре корреспонденции указанных в присланном прокурором Новочеркасской судебной палаты списке лиц в связи с расследованием дела о злоупотреблении на железных дорогах, 17 декабря — 18 ноября 1916 г., 64 арк.

Державний архів м. Києва

2. Спр. 80. Переписка с Киевским губернатором о выдаче разрешений на открытие и закрытие типографий, литографий, книжных магазинов и лавок и др. заведений, на приобретение шрифта, 5 января — 29 декабря 1915 г., 157 арк.

Матеріали законодавства

3. Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним Положениями и с дополнениями, узаконенными по 1 ноября 1910 года. В 2-х книгах под ред. А. А. Добровольского. // Сост. А. А. Саатчиан. Книга 2. T.VIII-XVI. — СПб., 1911. — 4356 с.

Опубліковані документальні матеріали

4. Циркулярна телеграма шефа Окремого корпусу жандармів В.Ф.Джунковського генерал-губернаторам та градоначальникам щодо можливості відзначення шевченківського ювілею (20 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

5. Телеграма київського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова шефу Окремого корпусу жандармів В. Ф. Джунковському щодо шевченківського ювілею (21 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

6. Телеграмма шефа Окремого корпусу жандармів В. Ф. Джунковского киевскому генерал-губернатору Ф. Ф. Трепову (22 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

7. Доповідна записка Петербурзького охоронного відділення в Департамент поліції про події у місті, пов'язані з відзначенням пам'яті поета Т. Шевченка (26 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

8. Повідомлення помічника начальника Харківського ГЖУ в м. Харкові про можливі виступи студентів у день 54-ї річниці смерті Тараса Шевченка (5 березня 1915 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

9. Донесення начальника Полтавського ГЖУ про святкування річниці від дня народження Тараса Шевченка (6 березня 1916 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

10. Донесення Київського ГЖУ у Департамент поліції щодо демонстрацій студентів м. Києва у день роковини Тараса Шевченка (14 березня 1916 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

11. Рапорт пристава Либідської поліційної дільниці м. Києва про вилучення прокламацій із закликами до студентських виступів у дні річниці від дня смерті Тараса Шевченка (21 лютого 1917 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень». — К.: «Кліо», 2015. — 800 с.

Мемуари та спогади

12. Грушевський М. С. Спомини: Розділи з рукопису // Київ. — 1992. — С. 100-125.

13. Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. — К., 2004. — Т. 1: (1907–1917). — К., 2004. — 426 с.

Література

Монографії та статті

14. Дорощук Н. О. Роль української преси Наддніпрянщини в розвитку національно-визвольного руху в роки Першої світової війни // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 21–23 грудня 1995 року. — Львів, 1995. — С. 77–78.

15. Кирієнко О. Ю. "Українське питання" у діяльності військово-цензурних органів Російської імперії (1914–1917) / О. Ю. Кирієнко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. — Випуск XVII.

16. Коляда І. Українська інтелігенція у роки Великої війни: поліційно-жандармський нагляд та політика репресій // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Випуск 23.

17. Коляда І. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 2010. — 400 с

18. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни. — Львів, 2000. — С. 311–315.

19. Реєнт О. П. Сім Шевченкових ювілеїв / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. — 2014. — № 2 (березень-квітень). — К., 2014. — С. 22–29.